

Péntek Orsolya

Utána

Olvasó- és filmnapló

Nemcsak a holokaust túlélőinek, de azok leszármazottainak is meg kell küzdeniük a felmenők múltjával – éljenek bár az Amerikai Egyesült Államok elszigetelt szatmári ortodox közösségében vagy Itáliában, netán Magyarországon. Edith Bruck most megjelent memoárjában az élet holokaust utánra és előttre tagolódik, az origóban a tragédia áll. A harmadik generáció azonban már csak a nagyszülők emlékein keresztül tudja feldolgozni a múltat. Erről is szól Deborah Feldman új könyve. Feldman különös módon új európai identitását fedezte fel, amikor a múlt nyomába eredt, míg Sabina Fedeli *Anne Frank – Párbuzamos történetek* című filmjében egyszerre szólaltatja meg a túlélő nagyszülőket és az unokáikat, és segít feldolgozni a transzgenerációs sokkot.

Deborah Feldman *Unortodox* című könyve, amelyben a New York-i, brooklyni, willamsburgi szatmári ortodox közösségből való kilépését írta meg, túlzás nélkül nevezhető botránykönyvnek. A magyarul 2021-ben megjelent kötet (Libri), amelyből Netflix-sorozat is készült, azért került a figyelem középpontjába, mert hírt adott egy zárt közösség mindennapjairól, sokak szerint túl szigorú és a nők életét ellehetetlenítő belső szabályairól. Betekintő ablakként működött – de a Feldman által nyitott ablakon csak azt láttuk, amit ő mutatott. Mindazt pedig, amit esetleg más mutatna meg, nem.

Noha a referenciális olvasat ebben az esetben az egyetlen lehetséges olvasat – hiszen önéletrajzról van szó, a szó szoros értelmében –, sajnos az összes visszhanghoz képest arányaiban kevés reflexióban jelent meg, és ezáltal a befogadóknak is kevésbé rajzolódott ki Deborah Feldman mint főhős története, illetve az, hogy ő miért látja úgy az ortodox közösséget, ahogy.

Az *Unortodox*-ot elsősorban egy közösségről szóló – elfogult, elfogulatlan, korrekt, inkorrekt, ez recepció kérdése – beszámolóként kezelték, és nem egy ember fejlődéstörténeteként. Amennyiben pedig így van, akkor az ortodox közösségekben és általában a férfidominanciájú társadalmakban élő nők

helyzete került elő ennek ürügyén – és nem specifikusan Deborah Feldmané. Holott az *Unortodox*-nak nemhogy van ilyen olvasata, de ez az olvasat, a referenciális olvasat egyenesen a kulcsa az egész könyvnek, irodalmi és pszichológiai értelemben is.

Az író az interjúban többször utalt rá, hogy már a nagyanyja is kilógott kissé a közösségből, és bár maradéktalanul betartotta a normákat, gondolkodásmódja, magával hozott magyar öröksége, vonzódásai (például a kerthez) atipikussá tette a szatmári közösségben a magatartását.

Másfelől ott van Deborah Feldman saját természete, amely sehogy sem tudott megfelelni egy férfiközpontú közösség szabályainak. A szabad szellem, a kérdésfeltevésekre való hajlandóság, az igazságérzet, a nők alávetettségének elutasítása, a művelődésre, tanulásra való igény mind olyan jellemzők, amelyek elfojtása, feladása a személyiség széteséséhez, tragédiához vezet, míg megélésük a közösséggel való szakításhoz. Nincs harmadik út.

Chaim Potok Asher Levje kínálkozik párhuzamnak – és bár ezen dolgozat témája nem a két (illetve három, hiszen Potok két Asher Lev-történetet írt) regény összevetése, annyit azért jegyezzünk meg, hogy a művelet nagyon tanulságos lenne abból a szempontból, hogy a haszid közösség ugyanúgy elutasítja azt a nőt, aki a saját lelkét és személyiségét óvja a kegyetlen szabályoktól (Deborah Feldman), mint azt, aki mindenben tökéletesen megfelel a szabályoknak, kizárólag a foglalkozása (festőművész) és a motívumkincse (a műveiben felhasznált keresztény ikonográfia) miatt kerül ki a haszidok belső köréből – igaz, őt végül nem kényszerítik a közösséggel való teljes szakításra. Amikor azonban ennek veszélye fenyeget, Asher Lev ugyanúgy a művész-identitást választja, mint ahogy Deborah Feldman a saját személyiségéhez való ragaszkodást.

Mindezt azért volt érdemes elmondani a második könyv, a 2021 karácsonyára megjelent *Exodus* kapcsán, mert annak aligha érthető e nélkül a kiindulópontja. A könyv ugyanis ott kezdődik, ahol az *Unortodox* véget ér: egy addig zárt közösségben élő, jid-dis anyanyelvű, alig húszéves nő egy kisgyerekekkel

hirtelen egyedül találja magát New Yorkban úgy, hogy se anyja, se apja, se munkája, se barátai. Pontosán tudja, hogy ez az egész tragédiával is végződhet: ott az esély, hogy a két világ közt a semmibe esik. Az a fajta erő, ami ehhez kell, emberfeletti, ha úgy tetszik, nem emberi erő.

Megállapíthatjuk, hogy a szerzőnek íróként jót tett a siker: ami az első könyvben még bizonytalan, kevésbé irodalmi, inkább dokumentumjellegű tanúságtétel, az a második könyvben irodalommal finomodik.

Először is: úgy tűnik, a szerző már nem akar mindent elmesélni. Megtanulta a sűrítést, azt, hogy megvilágítson egy-egy helyzetet, szituációt, amelyben mint szimbólumban rejtve van az előtte-utána. Megtanulta a dolgokat egyszerre több szempontból láttatni – ami nem jelenti azt, hogy ne lenne végtelesen személyes könyv az *Exodus* is –, az a része pedig, ahol az egyszeri amerikai haszid lány rácsodálkozik Európára, egyenesen lenyűgöző (hiszen annyira nem érti, és annyira szeretné érteni). Megtanulta végül a legjobb amerikai kortárs fogást: az önanalízist, amely egyedivé és maradandóvá teszi

például Paul Auster regényeit is. A pszichológiai nézőpont totálissá tétele a személyes életben nem feltétlenül vezet sikerre – tele van az euroamerikai világ terápiáról terápiára kóválygó, a saját életüket kezükbe venni képtelen áldozatokkal –, az irodalomban viszont láthatóan működik. Minél mélyebbre és valaki saját vagy a főhős lelkében, annál izgalmasabbá válik a szöveg.

Az *Exodus* leegyszerűsítve az identitás regénye. Nemcsak a személyes identitása, de a családi, közösségi identitása is – paradox módon pedig a haszid közösség is profitálhatna belőle, ha nem zárkóznának el a kitaszított szerzőtől, hiszen tipikus amerikai-zsidó történet az övé.

A könyv első része New Yorkban játszódik, és a szerző azokról az évekről ad benne számot, amelyek alatt megpróbálta felépíteni kisfiával együtt az új életüket. Munkát kellett találnia, óvodát, lakást és kiadót – szinte hihetetlen, hogy az összes, felmerülő problémát egymaga oldotta meg, ha kellett, akár a testét áruba bocsátva. (Mielőtt még valaki rosszra gondol, csupán arról van szó, hogy petesejt-donornak jelentkezett, amit az amerikai törvények lehetővé tesznek, a beavatkozás azonban súlyos egészségügyi következményekkel jár, amit nem köztöltek vele az elején.)

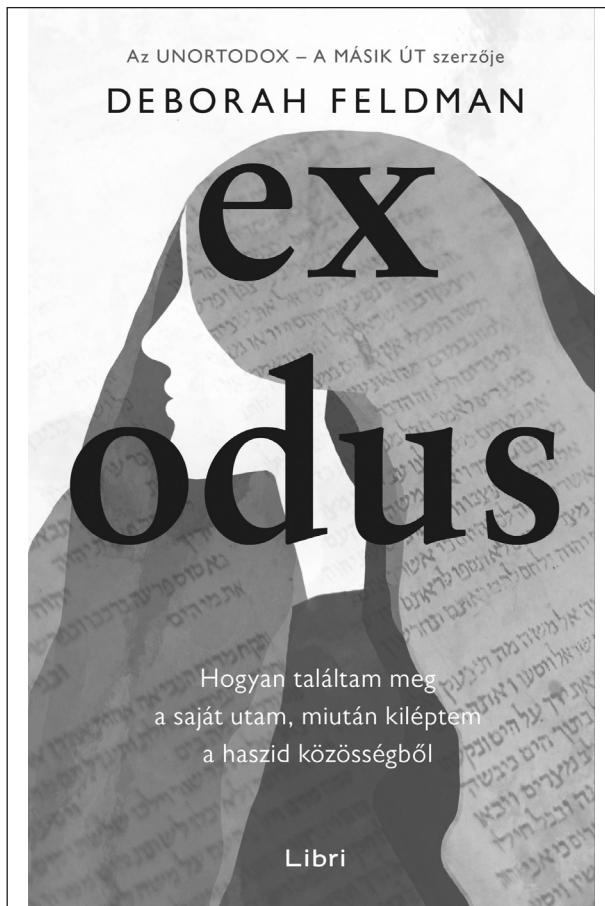
Ez eddig egy fejlődésregény és egy New York-regény – ám annak, noha nem rossz, nem is különös.

Alighanem izgalmasabb a második rész.

Amikor az *Unortodox* megjelent, senki, még a kiadó sem hitte, hogy ez a téma sokakat érdekelne. A váratlan világsiker azonban új helyzetet teremtett: Deborah Feldman, aki időközben még válásához is felhasználta a hirtelen világhírnevet kissé vitatható, de érthető módon – megszarolva az őt zsarolni próbáló férjét a sajtóval –, immár szabad és gazdag nőként olyan helyzetbe került, ami sokak számára csak álom marad: azt kezdetett az életével, amit akart.

Egy véletlen találkozás révén került először Európába, majd szisztematikusan elkezdte feltárni saját identitásrétegeit és ezek kapcsán útja Magyarországon és Németországon keresztül elvezetett Berlinig, jelenlegi lakóhelyéig.

Egyszerűnek vagy tipikusnak tűnhet ez a fajta amerikai zsidó identitás. Deborah Feldman felmenői Európából vándoroltak ki, jiddis és magyar anyanyelvűek, holokauszt-túlélők, új életük pedig radikális szakítást jelent nemcsak Európával, de a magyar (és német és lengyel és litván és cseh stb.) anyanyelvükkel, de elsősorban a korábbi önmagukkal. Saját, zárt közösségükben nincs helye a múltnak. Csak jelen van és jövő. Az, hogy mi történik Budapesten, ugyanúgy nem érdekli őket, mint hogy

mi történik New York másik oldalán, vagy pár metrómegállónyra. Az a világ lényegtelen. Nem létező.

Abban a pillanatban azonban, ahogy valaki kilép ennek a közösségnek a zárt biztonságából, szükség-szerűen szembesülnie kell mindazzal, ami ott el van fojtva – vagy más nézőpontból, amivel nem foglalkoznak egy bizonyos cél (az Örökkévalónak tetsző élet) érdekében.

Deborah Feldman leírja például azt az esetet, amikor iskolai feladatként családfakutatást kell végezniük. Csodarabbi-ösét büszkén vonultatja fel, ám gyanús német eredetű felmenőivel nem foglalkozik, az ugyanis nem ad okot dicsekvésre a közösségben.

Amikor azonban Európába kerül, és megpróbálja megtalálni felmenőinek nyomait, kénytelen a valódi kutatási eredményekhez visszafordulni, annál is inkább, mert ezen múlik a német állampolgársága.

Megdöbbenő az a jelenet, amelyben leírja, hogy a visszahonosítási eljárás során a német ügyintéző rákérdez a kérelmező vallására. Ateistától buddhistaig és hinduig mindennek lehet lenni, de a zsidó vallás nem szerepel a választható opciók között. Végül a kérelmezőt „ateistaként” rögzítik a rendszerben.

A szerző egy olyan világban nőtt fel, amelynek szabályai szerint csak az megfelelően zsidó, aki a szatmári közösségben (vagy legalább ortodoxban) él. Mindenki más, legyen bár zsidó, idegen. Ebben a világban nem kérdés, hogy az ott élők „száz százalékbán” homogén családokból érkeznek, ha pedig mégsem, erről nem illik beszélni.

Erthető hát Feldman megdöbbenése, amikor szembesül azzal, hogy Európában mást jelent zsidónak lenni, mint Amerika egyik zárt közösségében, hát még amikor a papírokból megtudja, hogy volt egy német, katolikus őse is.

Ahogy elkezdenek megjelenni az addig fekete-fehérnek tűnő világában a színrétegek, a szemünk előtt kezd európaizálódni.

Szinte lapról lapra bontja ki saját, áthordozott, a nagyszülők által eltitkolt vagy elfojtott identitását, fejtí le az újabb és újabb rétegeket, hogy megvizsgálja és a különbségek–azonosságok rendszerében elhelyezze saját identitáselemeit.

Jiddis anyanyelvüként csak Németországban érti meg, milyen mélyen kötődik a német kultúrához – ráadásul ahogy bekerül a német közegbe, pillanatok alatt idomul a „tájszólása” az irodalmi némethez, amit egyfelől nyelvvesztésként él meg, másfelől pedig egy elvesztett nyelv visszaszerzéseként.

Mind a német, mind a francia zsidó közösségekbe is betekinthet, sőt Izraelbe is eljut, így alkalma

nyílik a különféle zsidó identitások összehasonlítására. Hiszen nem egy módon lehet zsidónak lenni.

Ő sem a vallását veszíti el, hanem a közösségét. Hogy matematikai nyelven fogalmazzunk, nem a két fix pont változott meg – az ember és az Örökkévaló –, hanem az útvonal jellege. A hit cselekvésekben, tilalmakban és célokban artikulálódó módja.

A könyvben végigkövethető, ahogy egy általa vállalni nem tudott, a személyiségével ütköző identitásból újat teremt azáltal, hogy a nagyszülők által eldugott, el nem mesélt mozaikkockákat beilleszti a transzgenerációs emlékezetébe. Nem igaz, hogy az vagyok, aminek mondtak. Annál több vagyok, és az is vagyok, amiről eddig nem tudtam vagy én magam fojtottam el. Aki ezen az úton végigmegy, bonyolultabbá, de sokszínűbbé és valószínűleg egészségesebbé is válik.

A szemünk előtt lezajló önfelépítés akkor válik kissé problémássá – ahogy erre céloztunk is –, amikor Feldman általában Európával vagy az európaiak és a holokauszt viszonyának megértésével próbálkozik, máskor viszont figyelemreméltó nüanszokat rögzít, például ott, ahol leírja nagyanyja és egy Amerikába szakadt magyar takarítóasszony találkozását, és megpróbálja feltárni nagyanyja viselkedésének lehetséges lélektani okait.

Nagyon kevésbé érti viszont az árnyalatokat ott, ahol a némettség és a zsidóság, az európaiak és a holokauszt, a magyarok és a holokauszt, a magyar cigányság és a magyar zsidóság helyzetének összevetése kerül szóba. Amerikai fejjel gondolkodik, és nem egyszer elcsúsznak a hangszúlyok.

A világvégi, szegény nyírségi falu, ahonnan nagyanyja származik, a Magyarországról alkotott kép azonosul nála, az ottani, egyszerű falusi emberek mentegetőzése és gyerekes erősködése, hogy náluk nincs antiszemitizmus, erősen leegyszerűsíti a magyar társadalomnak egy bonyolult kérdésben elfoglalt, korántsem egyöntetű álláspontját. Ugyan így kissé vértelen és hiteltelen a Franciaországképe, de néhol még a németországi tapasztalatai is olyanak tűnnek, mintha nem látna meg bizonyos dolgokat. Amilyen apró distinkciókra, finom megfigyelésekre képes, ha saját identitásrétegeit szálazza szét, annyira képtelen a finomhangolásra ott, ahol Európát próbálja interiorizálni.

Az igazság kedvéért tegyük hozzá: egy átlag európai Amerika-képe ennél sokkal sematikusabb és elnagyoltabb.

A legkülönösebb az *Exodus*-ban az, hogy Deborah Feldmannak, a zárt haszid közösségben felnőtt, Európába szakadt nőnek végül sikerül megteremtenie – hitelesen! – saját új-európai identitását.

Mindabból, amit a nagyszülei megtagadtak. Mindabból, ami tudat alatt, elfojtva, eltagadva, direkt letiltva ott volt a generációk emlékezetében, a holokauszt *előtti* transzgenerációs emlékezetben.

Néhol úgy tűnik, három generáció gyógyul meg itt egy személyben, aki visszatér az identitás azon pontjára, amely a *holokauszt előtti* és a *holokauszt utáni* identitás különös metszéspontja. Ott van benne az európai zsidóság szenvedésének, eltöröltetésének, kiirtásának az emlékezete. De már nem akarja elfojtani. Ki akarja beszélni, fel akarja dolgozni, hogy hozzáférjen az *azelőttbőz*.

Mintha az *azelőtt* nélkül nem lenne, nem lehetne egész az ember.

Éppen ezért kulcsfontosságú jelenete a könyvnek az is, amikor tanúja lesz egy tiltott náci jelképeket a testére tetováltató férfi uszodai provokációjának. Nem nyugszik bele, nem hallgat, és noha felháborodása a közönyben és félrenézésben oly jártas európaiak szemében hihetetlen intenzitású, végül megkapja az elégtételt: az amúgy képviselőként dolgozó férfi nem felfüggesztettet vagy dorgálást kap a bíróságon, hanem letöltendő börtönbüntetést. Ez pedig – ha nem is lehet elégtétel a meggyilkoltaknak és leszármazottainak – legalábbis biztosíték. Állásfoglalás arról, mit gondol a német állam a hasonló provokációkról, saját múltjáról, és azokról az állampolgáiról, akik őrizni kívánnák ezt a „hagyományt”.

Hogy mindeközben az egykori áldozatok unokája megkapja a német állampolgárságot – igaz, mint „ateista” –, különösen egyensúlyozza ki a történetet.

A dokumentumregény, az önéletrajz, a lélektani regény, a fejlődésregény és az esszé különös sokszögében elhelyezkedő kötet sok szempontból fontos mű.

Közép-Európában, ahol még azok is a sokas identitás terhével küszködnek, akik nem hajlandók erről tudomást venni – holott sem „teljesen” zsidó, sem „teljesen” magyar, cseh, lengyel, horvát stb. nem létezik az egymáshoz oly közel zárt országokban –, különösen ajánlott Feldman könyve. Ő elvégezte mindazt a feladatot, ami mindenkire várna ahhoz, hogy tisztában lehessünk végre azzal: kik is vagyunk pontosan itt, Közép-Európában. Nem igaz, hogy az életünk velünk kezdődik, és velünk ér véget. Több száz évnyi előttünk élő örökségét hordozzuk, akkor is, ha nem tudunk róla – és azt is adjuk tovább.

(Deborah Feldman: *Exodus*.
Fordította Getto Katalin.
Libri Kiadó, 2021, 3999 Ft.)

EGY TÚLÉLŐ TUDATÁBAN

Edith Bruck hatvan évvel az első könyve megjelenése után írta meg *Az elveszett kenyér* című memoárját (*Il pane perduto*. Milano, La nave di Teseo, 2021).

A kilencvenéves író a gyerekkorától az íróvá válásáig tartó éveket meséli újra, amely időszak középpontjában megkerülhetetlenül ott áll a táborokban töltött időszak mint viszonyítási pont, origó és magyarázat.

Ennek az origónak a lehetséges közelítése az „előtte” és az „utána” felől a voltaképpeni témája a regénynek – ám ez az elején még nem világos az olvasónak.

Edith Bruck látszólag egyszerű, lineáris történetmesélése mögött bonyolult írói elgondolás áll: nemcsak a történetben haladunk előre a Tiszabercelen töltött gyerekkortól a táborokban töltött időszakon át a háború utáni Magyarorszáig és Izraelig, Svájcig és Olaszorszáig, hanem a narráció tónusa és mélységelessége is folyamatosan változik.

Az első lapokon egy kislány szókészletén és világvégén át artikulálódik az „előtte”, azaz a holokauszt mint origó előtti világ. Mindössze annyit látunk a háborús évek tiszai falujából, amit egy tíz év körüli gyerek felfoghat – a családi életet, az ünnepeket mint a szakrális idő réseit a mindennapokban, a szűkebb zsidó környezetet és az iskolát, valamint a keresztény szomszédok társadalmát, akik mások is meg nem is, mint a falu zsidó lakossága. Érdekes, hogy Bruck Edith tanúságtétele szerint a mindennapi antiszemitizmus nem volt jellemző a falura: emlékezetes az a jelenet, amikor az egyik keresztény ismerős ételt és italt juttat be az akkor már gettóba zárt családnak, igaz, megszólalni nem hajlandó, egyetlen kérdésre sem válaszol. Ez a néma segítség, amelynek némaságát akár a félelem, akár az elővigyázatosság, akár az adott helyzetben a megszólalásra való képtelenség, a megszólalás lehetetlensége hozta, mintha rést ütne a gyermeki világszemléleten – a „mi” és az „ők” fogalma kikristályosodik, épp abban a pillanatban, amikor a marhavagon elindul Edith családjával az ismeretlen cél felé.

Az út, illetve a tábori időszak leírása nem különbözik releváns módon a holokausztirodalomból ismert leírásoktól, mégis emlékezetessé teszi valami: a kiszolgáltatottságban, a halál árnyékában megerősödő – sőt voltaképp ott megszülető, megmentő – testvéri szeretet ábrázolása.

Edith Bruck édesanyját elgázosították, apja és bátyja sem élte túl a tábort. Azok közül, akiket vele együtt vittek el, egyedül nővére maradt meg rajta kívül, akivel a felszabadulás pillanatáig együtt voltak – és ez az együttlét egyben a túlélés módja volt.

Lassan, szinte mondatról mondatra változik a narráció stílusa, mire eljutunk 1945-ig. Megdöbbenő a könyv azon jelenete, amikor a kimerült Edithet védő Eliz megüt egy német őrt – és a Németország kapitulációja előtti pillanatokban a német katona azt mondja: ha egy zsidó nő ezt meg meri tenni, akkor megérdemli, hogy éljen.

És életben maradnak. Mindketten.

Ha nem memoár lenne *Az elveszett kenyér*; talán valószínűtlennek vagy hihetetlennek tűnhetne a jelenet, olyasminek, ami a hollywoodi forgatókönyvírók ötleteit idézi, ám így nem lehet kétségünk, hogy ezt itt még csak nem is Edith Bruck, hanem a sors vagy a történelem írta.

A kötet harmadik egysége az „utána”. Ha az „előtte”, az ártatlanságban és tudatlanságban töltött tiszai gyermekkor úgy viszonyul a táborban töltött időszakhoz, Edith Bruck életének origójához, mint a lehető legélesebb kontrasztszín, a soha vissza nem szerezhető tudatállapot, amely örökre elveszett mind az egyén, mind a magyar zsidó közösség szá-

mára (együttélés, asszimiláció, haza), úgy az „utána” már eleve nem létezik az origó nélkül.

Aki túlélte és aki túlélő rokona vagy leszármazottja, valamilyen módon minden gesztusában, minden döntésében a holokauszthoz viszonyul.

Legyen bár tizennégy éves, mint Edith 1945-ben vagy felnőtt, mint az el nem hurcolt, Magyarországon maradt két nővére és bátyja.

A könyv legfigyelemreméltóbb, legfontosabb része épp ez az „utána”, amikor a gyerekkorból épp-hogy kinőtt, túlélő lánynak meg kell értenie, hogy a világ nemcsak aszerint hasad szilánkokra, ahogy eddig képzelte. A „mi” és az „ők” számtalan módon különül el: nemcsak a többség és a zsidóság, az elhurcoltak (túlélők) és az el nem hurcoltak, a jók és a rosszak, a család és a mások léteznek elkülönülésként, de megjelennek a repedések a családon belül is, ami a végső elidegenedés forrásává válik az érzelmi kamaszlány számára.

A túlélők nem tudják, nem képesek elmesélni, mi történt velük. Azok a családtagok pedig, akik nem járták meg a tábor, nem tudnak és nem akarnak kérdezni – szinte azonnal elfojtják, elfojtatják a kimondást, a feldolgozást. Sőt, a két túlélő lány is radikálisan más módját választja ennek.

Edith, aki ekkor már (tanúságtévő) író akar lenni, félelmetes tudatossággal készül a hátralévő életre. Éppúgy elutasítja a hallgatást, mint a menekülést (Izraelbe, családalapításba, álmokba, az Új-Magyarország ideájába), míg Eliz megelégszik azzal, hogy alijázik és gyereke születik.

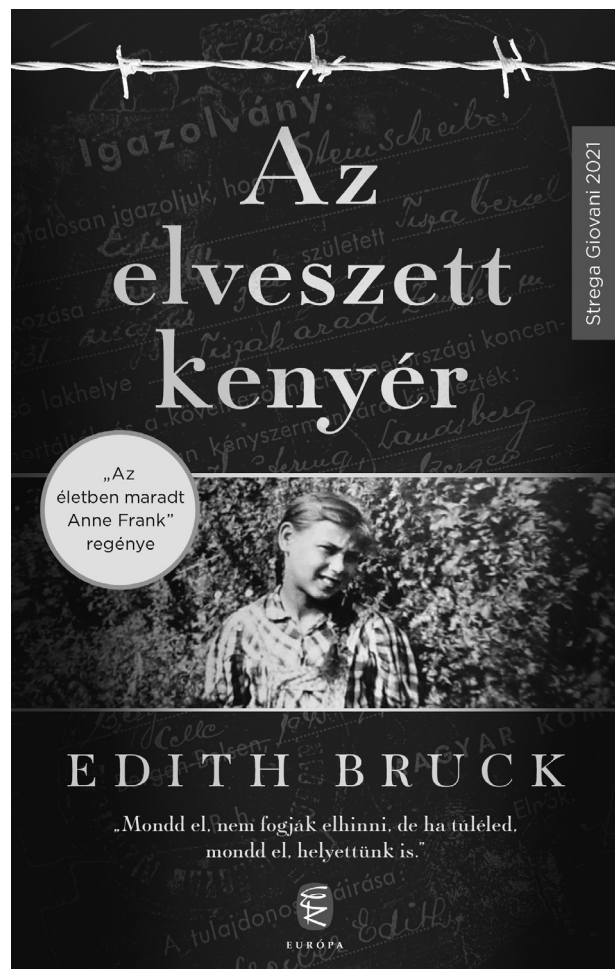
Itt, ennél a pontnál reped meg az utolsó biztos emberi kapcsolat egysége, Edith pedig, aki ekkor még húszéves sincs, ott találja magát Izraelben egy rossz házasságban, egyedül.

Ekkor már nincs meg a kislány, aki a Tisza mellett élt. Eltűnt az időben, emlékké lett, valakivé, akihez – a múlttal együtt – már csak az origóban lévő tábor emlékének keresztül lehet viszonyulni.

Az, hogy a sokáig feldolgozhatatlan trauma – hiszen a társadalom még Izraelben sem támogatja a feldolgozást – miként szüntet meg egy személyiséget és lesz alapjává egy új (erősebb) embernek, talán a legizgalmasabb része a regénynek.

Edith előbb egy táncsoporttal Törökországba, onnan Svájcba, majd Olaszországba megy, szerelmeken és házasságokon keresztül jut egyre közelebb önmagához (húszévesen már kétszeresen elvált), ám kimondani még mindig nem tudja, hogy mi történt vele.

Míg végre megszületik az első könyv. Mire megjelenik, előttünk áll a túlélő, akinek lelke ősrög, ő maga bölcs és megvesztegethetetlen. Még Istennel szemben is az.

Ha az első oldalak a gyermekszemmel észlelt és gyermekaggal feldolgozott világ lenyomatai, az utolsók már a kilencvenéves Edith Bruck hangján szólnak a megbocsátás lehetetlenségéről és lehetőségéről és a tanúságtevés kényszeréről.

Ekkor, csak a legutolsó oldalakon áll össze a már-már banálisan induló regény valódi, lélektanilag hiteles emberi történeté – ez a késleltetés pedig meg-rázó, az egész befogadói élményt átstrukturáló hatással bír.

(Edith Bruck: *Az elveszett kenyér*.
Fordította Lukácsi Margit.
Európa Kiadó, 2022, 3499 Ft)

AKIK TÚLÉLTÉK

Vitatható, hogy a jelenből mikor, melyik ponton lesz történelem – és hogy amikor történelemmé válik, mi marad meg és mi nem marad meg a valóságosságából, az átélhetőségéből.

Tudjuk, hogy mikor volt a második világháború, a vészidőszak, Budapest ostroma vagy az 1956-os forradalom, nagyjából tudjuk, hogy milyen sorrendben mi történt ezekben az években, jobb esetben képesek vagyunk a kontextust, az ok-okozatokat is megérteni és a különféle történelmi események láncolatát logikusan, egyben látni – ám ez a tudás még akkor sem azonos az adott eseményt átélők (túlélők) tudásával és adott esetben traumáival, ha a figyelmünk a látszólagos apróságokra is kiterjed, például arra, hogy milyen volt a kávéházak berendezése és milyen slágereket hallgattak, vagy hogy mit viseltek a nyilas keretlegények, és hol húzódtott a gettó fala.

Minél távolabbi egy esemény, annál kisebb az esély rekonstruálni azt a maga valóságosságában. És itt kell megjegyeznünk azt is, hogy az átélők a legkritikább esetben vannak tisztában az adott pillanatban történő *összes* eseménnyel.

Csak a maguk nézőpontjából látják egy kis szeletét a jelennek, a később történelemmé váló eseményekben sodródó egyénekként, esendő emberekként élnek meg a mindennapokat – és ez az *átélés* bizony nem szinonimája sem a hivatalos *történelem*nek, sem az *emlékezés*nek.

Azért lényegesek ezek a distinkciók, mert ha olyan, az egész világészlelésünket befolyásoló, az Európa-paradigmát megváltoztató dologról ejtünk szót, mint a holokauszt, nem elégedhetünk meg sem a *történelem*mel, sem az *emlékezés*ssel: amíg még vannak túlélők – mondjuk ki: hamarosan nem lesznek –, megszólaltatásukkal megvan az esélyünk, hogy belülről, mintegy velük *átélve* az egészet tekintsünk

a történetekre; ez pedig a holokauszthoz való viszonyunkat – és ezáltal az emberről, a világról való tudásunkat – alapjában változtat(hat)ja meg.

A személyes vallomások, a személyes beszámolók ezért kulcsfontosságúak – dokumentálásuk pedig azért, mert a harmadik, negyedik, ötödik generációnak már nem lesz, aki túlélőként mondhatja el a történeteket.

A transzgenerációs trauma ennek ellenére kimondatlanul, megnevezés nélkül is átadódik – sőt, úgy még inkább.

A fentiek fényében jelenthető ki, hogy az *Anne Frank – Párbusamos történetek* című olasz film, Sabina Fedeli munkája az utóbbi idők egyik legfontosabb dokumentuma.

A rendező azokat a nőket és leszármazottaikat kereste fel, akik Anne Frankkal ellentétben túléltek a deportálást és a táborot.

Az Anne Frank-korú vagy nála pár évvel fiatalabb nők között cseh, francia és olasz is akad, illetve egy magyar származású író, Arianna Szörenyi. A többiek: a Franciaországban élő Sarah Lichtsztejn-Montard, a Prágából fiatal lányként Auschwitzba deportált Helga Weiss, és a négy- és hatéves kisgyerekként deportált Andra és Tatiana Bucci.

Beszámolóikban az átéltek elmesélését minduntalan át- meg átszövik a későbbi reflexióik, vagyis nemcsak a borzalmakat sorolják fel, de azt is, hogyan lehet túlélőnek lenni: mit gondol, érez hetven éven át valaki, aki ott volt, hogyan viszonyul egykori önmagához, kínzóihoz, egyáltalán: a világhoz. Meg tud bocsátani? Vagy nem?

Egyikük azt mondja: ő úgy érzi, megfelelő bosszút állt azzal, hogy több gyereke lett és számos unokája. Jó kedélyű, nevetős nő kilencvenévesen is.

A cseh túlélő mintha nem mondana el mindent – nem világos, hogy nem tud, vagy nem akar ennél többet közölni.

Az olasz testvérpár láthatóan sohasem tudta feldolgozni a történeteket – a túléléssel mint létállapottal pedig nemcsak nekik kell folyamatosan küzdeniük, de gyerekeiknek, sőt unokáiknak is, hiszen az ő gyerekkori lelki, emberi sérüléseikből szülőként olyan praxist alakítanak ki, amely immár a háború utáni nemzedéket, gyerekeiket sújtja, akik valamilyen formában a hetvenes-nyolcvanas-kilencvenes években született unokáknak is továbbadják a traumát.

Az egyik túlélő gyereke például elmeséli, hogy szabályosan el kellett menekülnie anyja és anyja múltja elől egy másik országba, hogy élni tudjon.

A legmegrázóbbak azok a pillanatok, amikor az unokák elmesélik, miként szembesültek a nagyszülők múltjával – egyikük az emlékezés és az azono-

sulás gesztusaként végül magára tetováltatta nagy-
anyja tábori számát.

A gesztus különösen annak fényében fontos,
hogy szüleinek generációja a fentiek tanúsága sze-
rint nem tudott megküzdeni ugyanezzel a teherrel.

A dokumentumfilm események mellett Sabina
Fedeli még két szálon futtatja a történetet.

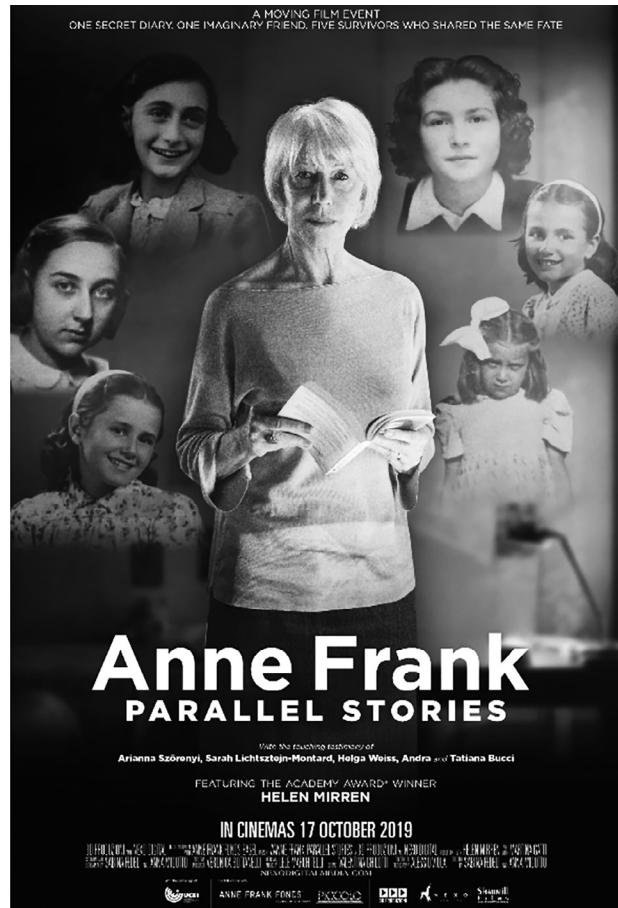
Az egyikben Helen Mirren olvas fel Anne Fran-
kéék egykori búvóhelyén a naplóból, sajnos nem egy-
szer túlzó gesztusokkal; ám a hol naiv, hol meglepő
élelátásról tanúskodó szöveg még így is ellenpon-
tozza mindazt, amit a túlélők elmesélnek – ami
annál tragikusabb, hiszen tudjuk: neki is ez lett a
sorsa, miután elárulták.

Ám akkor, amikor a naplót írta, még nem tudta,
mi jön. Az ő akkori valósága a tragédia előérzete, a
bujdosás embert próbáló ideje, amely nála egybe-
esik az eszmélés, a felnövelés idejével. Ma már tud-
juk, hogy mi történt a napló ideje után: Anne bele-
halt abba, amit a megszólaltatott francia, magyar,
olasz nők túléltek – ami „utána”, a napló után volt,
azt Anne már nem, csak ők tudják elmondani.
(Egyikük, meséli, találkozott is vele.)

A rendező sajnos nem elégedett meg ennyivel.

A harmadik szálon a kortárs fikciót is belekever-
te a dokumentumfilmbe: egy feketébe öltözött tizen-
éves lány jár telefonja kamerájával Anne Frank nyo-
mában, a gyűjtő- és megsemmisítő táborok helyén
kialakított emlékhelyeken. Nem tudni, hogy saját
gondolatait vagy a rendező szövegét posztolja hash-
tagokkal ellátva, ötven-száz karakteres mondatok
formájában a közösségi oldalakra Anne Frank és
sorstársai történetéről, ám még ha érteni véljük is a
rendező azon szándékát, hogy a legfiatalabbak szá-
mára is befogadható módon mesélje el, foglalja
össze a történetet a film kritikus pontjain, akkor
sem lehet elsiklani afelett, hogy a „Soha többé” és a
„Mit érezhetél ekkor?” típusú és mélységű, végte-
lenül primitív posztok ellaposítják a filmet. Ráadá-
sul feleslegesek.

Enélkül a fiktív szál nélkül kiválóan működne –
főleg, hogy a túlélőkön és leszármazottaikon, illetve
a Helen Mirren tolmácsolásában megszólaló Anne

Frankon kívül a rendező történészeket, szakpszichológusokat, kutatókat is megszólaltat, ami által a történeteket egyszerre látjuk Anne, a táborba hurcolt akkori kislányok és kamaszlányok, valamint a történész szemével, így egyszerre elevenedik meg a néző előtt a korszak átélhető jelen ideje és a korszak mint feldolgozott történelem. A korszak mint *hashtag* emellett legalábbis lényegtelen.

(Anne Frank – Párbuzamos történetek.

Olasz dokumentumfilm,

rendezte: Sabina Fedeli, 92 perc, 2019.)

